

Szeged, a második világháború idején még Budapest után az ország legnagyobb városa, 1944. október 11-én szabadult fel. Más nagyvárosunkhoz viszonyítva lényegesen kevesebb kárt szenvedett, de a hat légi bombatámadás súlyos pusztulást okozott az iparban és a közlekedésben, a visszavonuló fasiszta csapatok esztelen rombolása pedig a közúti híd felrobbantásakor épp a könyvtár és múzeum épületét károsította meg.¹

Közigazgatója a felszabadulás első napjától működött. A szovjet katonai parancsnok már október 11-én megbízta a városi hivatalok vezetésével Pálfy György (1904–1970) kultúrtanácsnokot, a helyén maradt egyetlen magasabb beosztású tisztviselőt, majd október 17-én polgármesternek nevezte ki Valentiny Ágostont (1888–1958), az SZDP szegedi szervezete végrehajtó bizottságának az internálásból visszatért tagját.² Pálfy ezután polgármester-helyettes lett,és továbbra is a közművelődési ügyek irányítója. A polgármesteri megbízást 1945 nyarától az illegális kommunista múltú Dénes Leó (1897–1977) vette át, és a város vezetését – 1950-tól mint tanácselnök – 1956-ig látta el.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 januárjában töltötte be Karácsonyi Ferenccel (1889–1966) Szeged törvényhatósági jogú város és Csongrád vármegye főispáni tisztségét, de továbbra is fennmaradt a polgármesternek a város területén minden igazgatási szerv tevékenységét irányító hatásköre. A városi hivatal szervezetének keretében négy ügyosztály működött, a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum a IV. ügyosztályhoz tartozott.³

A városparancsnok, M. Sz. Hajtovics alezredes és helyettese, A. Kartyenov alezredes kezdetől támogatta Szeged közművelődési és oktatási intézményeinek a munkáját.

Az egyetem központi könyvtárában a munka csupán négy napig szünetelt. A szinte teljes létszámban helyén maradt személyzet már október 13-án megkezdte a belső munkát, és október 16-án kinyitotta az olvasótermet is. Valószínűleg ez volt a felszabadulás után az ország első működő könyvtára. Rendkívül szerencsés helyzetben kezdhette 11 főnyi személyzettel a még sok tekintetben asylum szerepet betöltő funkcióját. A légítámadások az épületben alig okoztak sérülést, és a hosszabb idejű nyitvatartást sem a károsodás, hanem a világítás és a közlekedés korlátozása, a téli hideg beálltával pedig a fűtés hiánya akadályozta. Az olvasók száma az év két és fél hónapjában 875 fő, jobbára csak egyetemi hallgatók, hiszen a lakosság szabad idejét általában a romeltakarító és hídépítő közmunka vette igénybe.

Az építőmunka gondja és az elkerülhetetlen gazdasági bajok taglalása mellett a sajtóban hangot kapott a "kultúréhség" – sokszor türelmetlen – megnyilvánulása is. Az új kommunista napilap, a Szegedi Népakarat már első számában, október 18-án felhívást közzölt a zenei élet megindítására, majd a következő számaiban a színészekhez és az Általános Munkás Dalegylet meg a Munkás Testedző Egyesület tagjaihoz szólt, hogy kezdjék meg tevékenységüket. A színház vezetését Baranyi János zenetanár, zongoraművész vállalta, és október 28-ára hirdette megnyitó műsorát esztrád darabokkal, szegedi fiatal költők, továbbá Ady és József Attila verseivel.

A Fiatalok Kamaraszínháza pedig bérletet hirdetett Gogol, Gorkij, Ibsen, Shaw és Pirandello darabjaira. Kibontakozott a társadalmi élet is. November 19-én nőgyűlést tartottak, vita indult az iskola és a demokrácia kérdéséről.

^[1] GaiI Endre: Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez. 1944–1945. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Historica 1957. 7.

^[2] Oltvai Ferenc : Szeged közigazgatása a város felszabadulásától Magyarországi felszabadulásáig. Levéltári Közlemények, 1965. 82.

^[3] SZL. Szpm. 62 830/1944.

157

A városnak azonban gazdasági gondjai voltak, hiszen majdnem három hónapon át igazgatásilag szinte teljesen önállósult, és csupán legszűkebb gazdasági körzetére támaszkodhatott. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány csak az év végén alakult meg Debrecenben. Sok olyan problémát kellett tehát Szegednek megoldania, amelyben országos rendelkezés nem segíthetett. A város szénhiányának csökkentésére pl. már decemberben városi kezelésbe vették a mozikat. Ebben persze már a politikai cél is közrejátszott, amint abban is, hogy a város lefoglalta a volt Nemzeti Sajtóvállalat könyv- és papírkereskedését (Kárász u. 5.), és benne a Szikra Könyvkiadó kezdte meg működését. Kiadványainak első jegyzékét a Délmagyarország már december 10-én hirdette. Hasonlóképpen lefoglalta a tanács az Árpád Nyomda és Könyvkiadót (Tisza Lajos [ma Lenin] körút 97.), a Szegedi Új Nemzedék Lapkiadóvállalat RT. nyomdáját (Dugonics tér 12.) A Szegedi Városi Nyomdát (Kárász u. 9.) a részvénytöbbség megszerzésével vonta hatáskörébe.⁵

1945. április 22-én Örvös Lajos a Délmagyarország hasábjain Szegedi kultúrtervek címmel nagy cikkben, Pálfy György helyettes polgármesterrel folytatott interjújában ismertette a szegedi művelődéspolitikai elképzeléseket. Pálfy a zeneiskolának konzervatóriummá, a színháznak "nemzeti" színházzá fejlesztéséről, az egyetemnek mezőgazdasági és jogi karral való bővítéséről és új szegedi művésztelep kialakításáról beszélt. Már ekkor fölvetette a szabadtéri játékok felújítását, egyelőre azonban csak hangversenyek rendezésével. Nyilatkozatában azonban nem szerepelt a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum sorsa.

A könyvtár állapotának szemléletes leírása található azonban ugyancsak Örvös LAJosnak korábbi, 1945. január 6-i látogatás a megrongálódott szegedi városi múzeumban című riportjában :

"Elárvult a szegedi Városi Múzeum. A Tisza-parton járó legalább is ezt hihetné, amikor a kötörmelékkel eltorlaszolt kapura néz. A kultúrának ez az öreg hajléka testével védett ki 8 gránátot a mögötte ülő lakóházak előtt. Ablakai kitöredezve, bedeszkázva. A főbejáratot még eltorlaszolja az egyik kilőtt oszlop törmeléke; az alsó kiskapun juthatunk az intézet belsejébe. Mindjárt a folyosó elején, az első szobákban életre bukkanunk. A tornyokba felrakott könyvhalmazokat emberek válogatják. Az intézet új vezetője, Majtényi Béla, Pártos Endre könyvtárnok oadaadó segítségével igyekszik rendbe hozni Szeged kultúrpalotáját. Társaságukban végig járjuk a termeket. Sok az üres, feldúlt, megrongálódott szoba.

Különösen a Tisza felőli oldal szenvedett kárt, mert a németek nem törődve a kulturális értékekkel, a háztetők helyezették el egyik tüzértéség-megfigyelőjüket. De sok kárt okozott a néhány méterre lévő közúti híd felrobbantása is, amit a németek elszuket bejelentés nélkül hajtottak végre. A beigért három sztrénajelés elmaradt, így a bezukott ablakok nagy része kitört. Az üvegpupolán még mindig beesik az eső. A régészeti anyag, valamint a szépművészeti osztály kép és szobor anyaga biztonságba van helyezve […] Elhagyjuk az üres termeket, s a második emeleti folyosón át belépünk az olvasóterembe, a 142 ezer könyvet számláló Somogyi-könyvtárba.

– A könyvtárban szerencsére nincs jelentős kár – mondja Majtényi igazgató –, mert a harcok lezajlása után azonnal áthordtuk őket a megrongált terméből biztosabb helyre. A hatalmas könyvtárból mintegy 40 ezer kötetet szállítottak annak idején a tanyai iskolákba. Ez maga 12 vagon rakományt jelent. Örömmel mondhatom azonban, hogy már nagyobb részét visszahordtuk. Egyelőre még az óvóhelyen van az anyag 3–4 méter magas máglyába rakva. Ezután következik csak az igazi munka: a könyvek szétválogatása, rendezése és a leltározás; aligha nyílnak meg a könyvtár a jövő év tavasza előtt. Jelenleg csak az égetően szükséges épületkárak rendbehozásáról lehet szó, és a további pusztulástól mentjük a nagy értékű gyűjteményeket. Jól esett hallanom az orosz városparancsnok szigorú utasítását, hogy a városnak

^[4] SZL. Szpm. 2054/1945., 64 578/1945.

^[5] SZL. Szegedi városi tanácsí jkv. 1945. apr. 20.

158

ezt a legrégibb tudományos intézetét minden körülmények között mentsem meg. Még be sem vonult városunkba az orosz haderő, máris jelentkeztem szolgálattételre a polgármester úrnál, aki rövidesen rám bízta a gazdátlanul maradt könyvtár és múzeum vezetését."

A könyvtárat a vezető tisztviselők magára hagyták. Dr. Majtényi Bélát, a női felsőkereskedelmi iskola hittanárát (Álgy György kultúrtanácsnok bízta meg a vezetéssel. Október 14-én a három altisztelt (Ágoston József, Kotormann János és Tarnai Béla) felmérték a károsodás mértékét, és nekiláttak a legsürgősebb tennivalóknak. 1945. január 14-én már jelenthették, hogy a renoválási munkálatokra anyagi fedezetet és munkaerőt kapott a könyvtár, a kőműves- és ácsmunkával lényegében elkészültek, csak a lakatos és üvegező munka maradt el. Az olvasótermet azonban a szénhiány miatt nem lehetett megnyitni.

A különféle egyesületi és magánkézben levő könyvtárak ügyében még nem történt hivatalos intézkedés. A kb. 6000 kötetes Munkáskönyvtárat a német megszállás után bezárták, és anyaga elveszett. Az Úri Kaszinó és könyvtára a felszabadulás után megszűnt, épületében (Vörösmarty u. 5.) később a Közalkalmazottak Szakszervezetének Juhász Gyula Művelődési Központja létesített könyvtárat. A városban egyébként nagyobb jelentőségű egyesületi kölcsönkönyvtár nem volt. Viszonylag kiemelkedőnek minősült a Köztisztviselők Temeleti Önségélyező Egylete (Korona [ma Hajnóczy] u. 28.) és a Hajósegylet (Rudolf [ma Roosevelt] tér 10.) kb. 1500–2000 kötetes könyvtára; ezek tagjaik részére kölcsönöztek.

A magán kölcsönkönyvtárak közül nagyobb forgalmat bonyolított le a Modern Könyvtár (Kígyó u. 1.) mintegy 10 ezer kötetes állományával, 6–700 előfizetővel, továbbá a Szukits-cég (Kölcey u. 1.) hasonlóan többezres kötetsszámmal, 3–400 előfizetővel. Szukits László könyvkereskedő volt, sőt kiadói tevékenységet is folytatott. Ó adta ki pl. először Juhász Gyula zossza verseinek a gyűjteményeit. Kevésbé jelentős, és inkább csak ponyvaforgalma volt az olvasókat a Schaffer Testvérek (Széchenyi tér 9.) és a Váradi-cég "könyvtárába" (Batthyány u. 4.). Ezenkívül még egy-két vegyes szolgáltatású üzleti vállalkozásban lehetett a könyvek kölcsönzése mellett trafikárut, írószereket, festékszereket, képeket vásárolni az alkalmi kereslettől függően.

A könyvkereskedők száma az 1952. évi államosítás előtt alig haladta meg a tizenötöt. Antikvárnyokkal közülük ötven főtől tízre csökkent az árúnyomdaüzem pedig két cégnek volt (Bartos Lipót [Klauzál tér 3.] és Traub Bernát és Társa [Petőfi Sándor sugárút 6.]). A legismertebb böngészde a Popper-féle cég Hungária könyvkereskedése és antikváriuma volt (Batthyány u. 2.), de ennek könyvállománya sem haladta meg a 10 ezer kötetet. Idegen nyelvű könyveket és folyóiratokat a Városi Nyomda könyv- és papírkereskedése útján lehetett rendelni.

Az új, de kölcsönzők olvasótáborá zömmel az úgynevezett középosztálybeliek sorából került ki, de számuk ös szvesítve is alig érte el a 2–3 ezret. Gárdonyi, Mikszáth és Móricz nem volt olyan keresett, mint ma ("nem szerették a parasztregényeket!"), a korabeli bestsellerek és divatos írók (Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Erdős Renée stb.) könyvei mellett nagy számban csak a ponyvatermékek forogtak közkézen.⁶

A Délmagyarország már 1945. január 21-én javasolta a kisújszállási példa alapján, hogy egyesíteni kell a helyi könyvtárakat egyetlen hatalmas népkönyvtárba az olvasási igények kielégítésére. Különösen sokat foglalkozott a Könyvtárügygyvel az 1945. március 18-án induló gazdasztpárti honlapon, a Szegedi Szabad az Són. Különültártagozatot kívánt szervezni a pártban, és A mi könyveink című rovatában Seres József és Péter László folyamatosan ismertette a népi írók (Darvas József, Illyés Gyula, Somogyi Imre, Veres Péter stb.) műveit. Cikkeikben a parasztság kulturális fölemelkedését sürgették. A június 19-én meginduló szociáldemokrata napilap, a Szegedi Népszava július 8-i számában Dobó József a ponyva ellen hirdetett harcot.

^[6] Moldoványi Imre (1904-1979), az egyetemi könyvtár volt munkatársa és Szukits László (1907-1970) szóbeli közléséből.

159

Számos cikk és híradás jelent meg a fővárosban július 22-én megnyílt első könyvnapról. Sürgették, hogy itt is rendezzék meg.

A szociáldemokrata párt is fel kívánta állítani önálló könyvtárát.⁷

A zsendülő irodalmi élet jele, hogy júliusban Időnk cíművel irodalmi és művészeti folyóiratot adtak ki Szegeden, szinte a Magyar Írók Szövetségének megalakulásával egyidőben (DM 1945. júl. 18.). Tervbe vették a "délvidéki" írók antológiájának kiadását is (Időnk, 1945. június).

A kulturális élet megtisztulását szolgálta a fasiszta sajtótermékek központi kiadványokkal együtt megjelenő szegedi jegyzéke, mely elősegítette a selejtezésre kiküldött helyi bizottságok munkáját (DM 1945. máj. 17.).

A nyár tette lehetővé, hogy június 1-én a Somogyi-könyvtár is megnyithassa kapuit (DM 1945. jún. 2.).

Nagy eseményt jelentett még 1945 első felében az "Otthon", a szegedi írók, újságírók és művészek kulturális és művészeti központjának megalakulása; célja, „hogy a város kultúráját egységes, demokratikus s haladó szellemű megalakuló program szerint fejlessze, megismertesse Szeged művészi és irodalmi értékeit" (DM 1945. jún. 3.). Tervbe vettek kiállításokat, hangversenyeket, felolvasásokat, sőt a szakszervezetek tagjainak szociális gondozását is. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság pedig augusztus 5-én tartotta alakuló ülését.

Augusztus végén a kommunista párt értelmiségi ankétot rendezett az egyetem, a színház és a zeneművészet kérdéseinek megvitatására (DM 1945. aug. 22.).

Október 7-én megalakult a Juhász Gyula Társaság. Elhatározták Juhász Gyula Múzeum felállítását, és gondot kívántak fordítani Móra Ferenc kultuszának ápolására is. A kommunista párt pedig székházában december 4-én emlékünnepet szervezett József Attila halálának 8. évfordulója alkalmából.

Ugyancsak decemberben kezdte meg munkáját a Szabadművelődési Tanács, hogy Szeged nagykiterjedésű tanyavilágának iskolai és kulturális ügyeivel behatóbban foglalkozhassanak (DM 1945. dec. 23.).

Az év gazdaszgek kulturális eseményá programját az augusztus 1-től már Szegedi Nemzeti Színház ünnepélyes megemlékezéssel zárta le. Új igazgatója Lehotay Árpád volt. Zeneigazgatója Vaszy Viktor.

A felszabadulás utáni 15 hónap alatt tehát megpezsdült a város szellemi élete, s a múzeum kivételével a nagyobb közművelődési intézmények – köztük az egyetemi és a Somogyi-könyvtár – megkezdték tevékenységüket. 1946. január 5-én a Délmagyarország, most már a szegedi kommunisták lapja, mégis súlyosan elmarasztaló cikket jelentetett meg Mélyponton tudomlódik Szeged szellemi élete címmel. Ezerint kényegében a városban egyetlen nyilvános szakosztály van rendez elvirános előadásokat, a Dugonics Társaság csöndesen halódik, a Juhász Gyula Társaság tart szórványos felolvasó üléseket, de a többi baráti társaságról (Magyar – Francia, Magyar – Amerikai, Magyar–Jugoszláv) megalakulásuk óta alig hallani hírt. Zolnai Béla Széphalom című folyóírata a múlté, s a helyébe lépett Időnk nem egyéb, mint "jóindulatú emberkel akadónkoskodása". S mindez annál kirívóbb, mert Debrecenben az Ady Társaság kiadásában rendszeresen megjelenik az ország egyik legnívósabb irodalmi szemléje, a Magyarok. De Pécsett sem alszanak, újra megjelenik a Nemzetiségi Szemle, és él a Sorskun is. Nálunk, ha van is nekilendülés, megrekednek a közönyben. "Tenni kell valamit, jöjjenek az élre azok, akikben van erő a demokratikus Szeged szellemi újjáépítéséhez."

Szeged – kezdeti elszigeteltsége után – belekerült az újjáépítés országosan kibontakozó sodrába. A Szegedi Népszava 1946. szeptember 25-én adott hírt arról, hogy Szeged is megkapta arra a versenyre való felszólítást, amelyet a Magyar Városok Országos Szövetsége útján

^[7] D. B.: Könyveket kérnek a szegedi dolgozók. = SZNSZ 1945. júl. 24. 160

160

a belügyminisztérium kezdeményezett. Ekkor vették számba a háborús károkat és az eddig elért eredményeket. A cikk írója, Osváth Tibor szerint az üzemi munkások száma Szegeden 4338, hét új vállalat indult meg, 920 iparigazolványt és 142 iparendélyt adtak ki. A közlekedés sem benult meg, bár a nagyállomás 70%-ban elpusztult, de a rókusi pályaudvar ép. Helyreállítottak már 120 súlyosan és 294 könnyebben sérült épületet. (A bombatámadások okozta károk nagy része a külvárosokat érintette, a belvárosban csak a gyermekklinika pusztult el teljesen.) A város 60 ezer holdas birtokát 1945-ben fölsoztották.

^[1] A Somogyi-könyvtár száz éve

161